

האומנם פוליטיקה של זהויות?

הפוליטיקה החרדית, הדואגת למגזר כמין תת-מדינה, רחוקה במהותה מפוליטיקת-זהויות. היא מבקשת לקדם ערכים קהילתיים משלה

לפני כשנתיים, מעט אחר שדונלד טראמפ זכה בניצחונו הסנסציוני בבחירות לנשיאות ארה"ב, התארחו בביתי שני כמרים אמריקניים פרוטסטנטיים, אוהבי ישראל נלהבים, שהצטרפו למסע כמורה מאורגן בארץ הקודש.

שיחתנו נסבה – איך לא – על הפוליטיקה האמריקנית בכלל ועל ענייני דת ומדינה בפרט, כשאורחיי מפגינים שביעות רצון עמוקה מבחירתו של טראמפ מתוך תקווה לארבע שנות התאוששות (לפחות) מרדיפות הדת שהנהיג קודמו. לשאלתי, האם כל הכמרים שבקבוצה תמכו בטראמפ, ענו אורחיי שהרוב המכריע אכן תמך בו אך שני כמרים שחורים בחרו בקלינטון – מתוך נאמנות לנשיא אובמה ומורשתו.



יהושע פפר

כמוכן תמהתי על הדברים: וכי נאמנות לנשיא בשר ודם קודמת לנאמנות ל'מלך מלכי המלכים'? ממתני אחוות הגזע גוברת על האינטרס הדתי המובהק? אורחיי, גברים לבנים בשנות הארבעים לחייהם, החליפו מבטים נבוכים. לאחר כמה שניות השיב אחד מהם: "אילו היית איתנו, אפשר שהיית יכול לשאול את שאלותיך; היינו שמחים לשמוע את התשובות. אנחנו (סתם לבנים) מנועים משאלת שאלות כאלו".

קוראים לזה identity politics, פוליטיקה של זהויות: שחור מצביע שחור; "מזרחי", בניסוח קמפיין ש"ס של 2014, "מצביע מזרחי". באותו הרגע נחשפתי למלוא עוצמתה. כעסו של הקולקטיב – הזוכה למעמד מיוחד במסגרת הרב-תרבותית כמקובל בדמוקרטיה רבות בעולם – כה איחד את הקבוצה השחורה בארה"ב, עד שהזהות השחורה גברה על הדת; במאבק בין השתיים, ידה של הזהות הקבוצתית על העליונה. לא זו אף זו: בפוליטיקת הזהויות אם אינך חבר בקבוצה, אתה מנוע מלשאול עליה שאלות.

ואז עלתה בי מחשבה נוספת: האם גם 'אנחנו' – החברה החרדית – שותפים לחגיגת הרב-תרבותיות ופוליטיקת הזהויות? הלוא ההצבעה בקלפי החרדית נעשית אף היא, כך לכאורה, על פי זהות קבוצתית? "הערך החשוב ביותר בעיניי הוא השייכות", כתב אברהם קרויזר (אסטרטג פוליטי ותיק ויועצו של ניר ברקת) לפני בחירות 2019; "בפועל יש פתק אחד"

הרב יהושע פפר, עורך דין ומוסמך לדיינות, הוא ראש המחלקה החרדית בקרן תקווה.

הוסיף, "שעליו האדם כותב: אני חרדי". ובכן האומנם גם אנו חלק מהתרבות האופנתית שבה ההשתייכות הקבוצתית זוכה למעמד עליון?

במאמר קצר זה אבקש לטעון שאלו אינם פני הדברים וכי ההשוואה אינה מדויקת.

מבקרי הרב-תרבותיות ופוליטיקת הזהויות – קולות המושמעים בעיקר מהאגף הימני-שמרני של השדה הפוליטי – מזכירים כמה בעיות הכרוכות עימן: הן נוטות לאנטי-ליברליות, שכן האדם מוגדר בהן לפי קבוצתו (ולא כאדם באשר הוא אדם), ואף זכויותיו נגזרות משייכותו הקבוצתית; הן עשויות להיות אנטי-אינטלקטואלית, משום שכאמור מי שאינו חלק מהקבוצה אינו יכול (ואינו רשאי) לדון על ענייניה; הן גם כופרות בקיומה של אמת אחת, שכן לכל קבוצה בה שפה משלה ואמת משלה; ובעיקר, הן אנטי-לאומיות, כי תחת הרעיון הרב-תרבותי נוטה החברה להתפצל לשבטים ולקבוצות מתחרות. זאת ועוד, בפוליטיקת הזהויות היריב הפוליטי אף נחשב אויב מוסרי ואדם רע.

במאמר זה אטען כי חששות אלה אינם נחלתה של החברה החרדית (לפחות לא במידה רבה), וכי בוודאי שהם אינם מוכרחים ומחויבי המציאות. כפי שאראה, העובדה שמדובר בחברה סקטוריאלית אינה משייתה עליה את פגמיה של הרב-תרבותיות ופוליטיקת הזהויות. השמרנות הישראלית המתחדשת חוששת, ובצדק מבחינתה, ממגמות רב-תרבותיות הבולטות בציבוריות הישראלית. לפוליטיקה החרדית מגרעות שונות, אז זו אינה אחת מהן.

*

תפיסה מקובלת, הן במחקר הן בספרות פופולרית, גורסת שהציבור החרדי הוא חלק מהפסיפס הרב-תרבותי המתקיים במדינת ישראל. לדוגמה, כאשר הקליניקה ללימודי רב-תרבותיות ומגוון באוניברסיטה העברית ביקשה לדון על אודות 'הניסוי הרב-תרבותי' של מדינת ישראל היא ציינה את הקבוצות הרלבנטיות לדידה: ערבים, חרדים, אתיופים, רוסים ולהט"בים. כמו הילידים בקנדה והערבים בישראל, החרדים מוצגים תדיר בתור קבוצת מיעוט קלאסית: שונים במהותם מקבוצת הרוב; לא ליברליים ולא לאומיים.

לדעת רבים, קיומן של קבוצות מיעוט אלו מצדיק משטר רב-תרבותי ואף את פוליטיקת הזהויות, למרות החרیגה מהתפיסה הליברלית הקלאסית הכרוכה בגישה זו. בגרסתו הטהורה, הליברליזם עשוי להגדיל את שליטתם של בעלי הכוח ולדכא את החלשים, תוך פגיעה בזכותם של מיעוטים לתרבות משלהם; ולפיכך, כפי שכתב אלון שוורץ, מוצדקת היא פוליטיקת הזהויות שהרי "לכל תרבות... מגיעה תמיכה של המדינה על מנת שתשגשג", ו"יש צורך בתמיכה ביצירה של המגוון התרבותי בישראל: מהכולל החרדי בבני ברק ועד לתיאטרון הלאומי בנצרת".

לפי תומכי גישה זו, ראוי לשלול (במידה מסוימת) את גישת 'עיוורון הצבעים' המקובלת במשטרים ליברליים, ולהחליפה בקידוש השונות הגזעית, האתנית והמגדרית. שינוי זה ראוי לדעתם שיעשה במישורים רבים – במישור התרבותי, במישור החינוכי, ובמישור הלשוני-שפתי והייצוגי – ועליהם מנצח המישור הפוליטי, המגרש המרכזי של מאבקי הכוח, שהופך מזירת תחרות בין תפיסות של טוב חברתי לזירת התנגשות בין תרבויות וזהויות.

אלא שהגישה הרב-תרבותית – ביחוד בגרסה המרחיבה אותה לכדי פוליטיקה של זהויות – פורמת את המרקם החברתי-לאומי. במצבי קיצון, היריבות בין הקבוצות הופכת לגרסה ממוסדת של מלחמת הכול בכול הובסיאנית. אם נתייחס למקרה של ארצות הברית, הרי ששחורים, היספנים, חד-מיניים, נשים, אסיאתים, מוסלמים, ומי לא – כולם מוכנים לחרף ולגדף את ארצם ומולדתם השומרת את הזכויות על 'החלום האמריקני' לגברים לבנים וסטרייטים בלבד (וגם ליהודים, כנראה). כפי שצוין בסרטון ידוע של MTV, המציג שורת החלטות לקראת שנת 2017 ש"הגיע הזמן" שגברים לבנים יקבלו על עצמם (אחרי ה"טרגדיה" של בחירת טראמפ ב-2016), ובכללן ההכרה בכך להכיר בכך ש- "America was never great for anyone who wasn't a white guy".

בעיני קבוצות המיעוט ותומכיהן, הדרך לתיקון כרוכה בשבירת ההגמוניה התרבותית, האינטלקטואלית, וכמובן הפוליטית של הגבר הלבן (בהשאלה מפקו וחבריו) על ידי העצמת כוחן של זהויות מיעוט. במלחמה כמו במלחמה, גם הדת נופלת לפעמים קורבן.

*

כיצד החברה החרדית רואה את עצמה? האם בתודעתה העצמית היא חלק מן הפסיפס הרב-תרבותי של מדינת ישראל, או שמא היא תופסת עצמה באופן אחר? האומנם משחקת החברה החרדית במודע במגרשה של פוליטיקת הזהויות, או שמא רעיונות אלה רחוקים ממנה?

תפיסות רב-תרבותיות בכלל, ופוליטיקת הזהויות בפרט, נולדו מתוך רגשי אכזבה מהבטחות הליברליזם – הבטחות שלא התממשו במידה שווה ביחס לקבוצות שונות – ולפיכך תפקידן הוא ללחום את מלחמתן של קבוצות המיעוט. כאמור, אסטרטגיית הלוחמה היא פירוק הגמוניית הרוב ושינוי תרבותי לטובת קבוצות המיעוט; זירתה היא הספרות, המוזיקה, האקדמיה, השפה, וכמובן הפוליטיקה, ולמעשה היא חובקת כול. האוחזים בתפיסות אלו סבורים שעל המדינה להכיר בקיומן של קבוצות מיעוט, להעניק להן תמיכה, ולהתאים את עצמה לצורכיהן הלאומיים, לרגישותן התרבותית, ולבחירתן החינוכית והשפתית.

התפיסה הקהילתית החרדית, וכמותה גם הפוליטיקה החרדית, רחוקות מתפיסות אלו. בהכללה ניתן לומר שקבוצות מיעוט אחרות לוחמות את מלחמתן של האדם הפרטי המשתייך אליהן, בעוד הקבוצה החרדית לוחמת את מלחמתה כחברה.

כיוון שהליברליזם הניטרלי אינו משיג חלוקה שוויונית של טוב חברתי, קבוצות המיעוט מתחרות על אותו טוב אל מול ההגמוניה השלטת והן משתמשות באסטרטגיה הקבוצתית כדי להשיג את מבוקשן. הזירה העקרונית של משחק הרב-תרבותיות היא אפוא המגרש הליברלי של התביעה לזכויות אישיות; חריגה מסוימת מעקרונותיו הטהורים של משחק זה מוצדקת ברצון לממש את זכויותיו המקודשות של הליברליזם עצמו.

החברה החרדית לעומת זאת משחקת במגרש אחר. הציבור החרדי, שלא הפנים אל תרבותו החברתית את יסודות הליברליזם (בוודאי לא במידה המקבילה לחברה הכללית), מדגיש דווקא את הכלל והקהילה. מנהיגות ריכוזית, שבראשה עומדים גדולי התורה של העולם החרדי, היא הקובעת את הסדר הציבורי: את סדרי הלימוד בישיבות, את תוכנית הלימודים בבתי הספר (ואיזה מקצועות יילמדו במוסדות על-תיכוניים), את המבנה ההיררכי של

החברה, ואת צביונה של הפרהסיה החרדית-ציבורית.

מבוקשה של החברה החרדית אינו אפוא מימושן של זכויות שהמשטר הליברלי השליט לא העניק לה, ולפיכך אין לה כל אינטרס לפרק את הזהות ההגמונית ולהילחם בה; אף אין לה שאיפה עמוקה להשפיע באופן כללי על התרבות, החינוך והשפה של המדינה על מנת שהללו לא 'ידירו' את הקבוצה החרדית – בוודאי לא תוך תיקון 'עוול היסטורי' כלשהו. החברה החרדית אומנם מקווה להביא את בשורתה אף מעבר לגבולותיה הצרים, אך אמרתה העקרונית הייתה ועודנה "תנו לי יבנה וחכמיה". לשון אחרת: החברה החרדית מבקשת בעיקר לקדם ערכים פנים-קהילתיים, והללו בדרך כלל אינם עומדים בסתירה למתרחש מחוץ לגבולות הקהילה ואינם תובעים את שינוי התרבות הלאומית כדי שזו תכיל אותם.

במסגרת פוליטיקה של זהויות, ההצבעה בקלפי היא הצבעת-נגד, והזהות הפרטיקולרית הופכת בה לכלי התקפי המנגח את זהות הרוב ההגמונית, המדכאת והלא-מוסרית. בניגוד לכך, ההצבעה החרדית אינה נעשית מתוך תודעת לוחמה ומרד בקבוצת הרוב, אלא מתוך אמונה שהפוליטיקה הארצית היא כלי ראוי לקידום מטרותיה של החברה החרדית וערכיה.

ישאל השואל: האם זה באמת משנה? החרדים הלוא משתמשים במנגנון הפוליטי כדי להשיג את החשוב להם: דחייה משירות צבאי לצעירי הקהילה; תקצוב לשיבות ולבתי כנסת; פתרונות דיור מותאמים לערים חרדיות; שליטה בבתי הדין הרבניים ובאתרים המקודשים ליהדות; וכן הלאה. האומנם כה משנה האם הם עושים זאת בשם הרב-תרבותיות ובמסגרת פוליטיקה של זהויות או שמא עושים הם זאת מכוחה של תפיסה אחרת?

לדעתי מדובר בשאלה עקרונית וחשובה. מעורבותה של החברה החרדית במוסדות המדינה ובחברה הכללית הולכת וגוברת, בהתאם לגידולה המתמיד באוכלוסייה ולמידת חשיפה משמעותית למתרחש מחוץ לגבולותיה; ולפיכך ניסוח אחר של שאלתנו הנזכרת הוא: האם מעורבות זו עתידה להתממש במסגרת של קבוצת מיעוט הדורשת (כמקובל במודל הרב-תרבותי) את זכויותיה מתוך חוסר הזדהות עם קבוצת הרוב, או שמא מעורבות זו עתידה להתרחש מתוך הזדהות עם קבוצת הרוב ולצד הקפדה על נורמות פנים-קהילתיות?

התשובה לכך מורכבת כמובן. מצד אחד, קיים מתח בין התפיסה החרדית לבין הלאומיות הישראלית, ואף בין אורחות החיים החרדיים לבין התרבות הליברלית. המתח והשוני מביאים חלקים מן החברה החרדית להעתיק את אופי מאבקן של קבוצות מיעוט אחרות ולדבר בשפתה של פוליטיקת הזהויות, תוך דגש מתמיד על "הם" ו"אנחנו". אך מהצד השני, ולאור שינויים שהתרחשו (ועודם מתרחשים) הן בחברה החרדית הן בחברה הכללית, רבים בחברה החרדית מאמצים תודעה של מעגלי זהות שונים, מבלי שאחת תסתור את חברתה או תבוא על חשבונה. הם דוחים את שיח הזכויות הבלעדי, המנוכר והמפלג, ומדגישים דווקא את האחריות שמעגלי הזהות מטילים עליהם: אחריות קהילתית, אחריות יהודית, ואחריות אזרחית.

כולנו – חרדים, יהודים, ישראלים – זקוקים לנטילת אחריות זו.

1. אברהם קרויזר, "ברגע האמת, למרות האמת!", כיכר השבת, 8.4.2019. זמין במרשתת.
2. 2017 New Years Resolutions for White Guys, MTV news, 20.12.2016. זמין במרשתת.